

УДК 37.013.42-053.81

Т. Л. Лях, В. Г. Серeda

Київський університет імені Бориса Грінченка

ІНДИВІДУАЛЬНІ ФАКТОРИ РИЗИКОВАНОЇ ЩОДО ВІЛ-ІНФІКУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ – УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті автор аналізує фактори ризикованої щодо ВІЛ-інфікування поведінки підлітків – учнів професійно-технічних навчальних закладів, пропонує інструментарій для визначення цих факторів; дає рекомендації соціальним педагогам професійно-технічних навчальних закладів щодо допомоги учням-підліткам в усвідомленні негативного впливу визначених факторів ризикованої щодо ВІЛ-інфікування поведінки та знаходженні шляхів їх усунення. Зокрема, автор детально аналізує індивідуальні фактори ризикованої щодо ВІЛ-інфікування поведінки підлітків.

Ключові слова: ВІЛ, СНІД, профілактика, соціальна профілактика, соціально-педагогічна профілактика ВІЛ/сніду, підліток, учень професійно-технічного навчального закладу, фактори ризикованої щодо ВІЛ-інфікування поведінки підлітків.

Постановка проблеми. Наразі лишається актуальним питання оптимізації просвітницької роботи з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед підлітків – учнів професійно-технічних навчальних закладів, адже за результатами багатьох опитувань, проведених в Україні, саме цій категорії учнівської молоді притаманні найбільш ризиковані форми поведінки, які, зокрема, можуть привести до інфікування ВІЛ.

Так, низка досліджень, проведених Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка та Дитячим Фондом ООН – ЮНІСЕФ серед учнівської молоді, свідчать про достатньо низький рівень знань щодо шляхів передачі ВІЛ-інфекції та загалом попередження поведінкових ризиків [7]. А близько третини підлітків, які мали досвід незахищеного сексу, вживання психоактивних речовин чи перебувають під дією інших факторів ризику та уразливості, ніколи в житті самостійно не зверталися до спеціалістів за медичними або соціальними послугами.

Результати опитування учнів професійно-технічних навчальних закладів та підлітків, які виховуються в сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах, що проводилося у грудні 2012 року [3], засвідчили, що кількість молодих людей у віці 15–17 років, які вживали алкогольні напої хоча б раз протягом життя, сягає 86,6 % (серед хлопців – 85,8 %, серед дівчат – 87,2 %). Більше 40 % опитаних підлітків повідомили, що перша спроба будь-яких алкогольних напоїв відбувається у віці 13 років або раніше. До досягнення 15 років більше 65 % підлітків уже знайомі з алкоголем. Найбільший відсоток тих (17,6 %), які вказали, що спробували міцні алкогольні напої у віці до 13 років, виявився серед учнів професійно-технічних навчальних закладів. Майже третина опитаних підлітків (30 %) мали практику статевих стосунків. До досягнення 15 років 8 % опитаних підлітків мали статеві стосунки. Наявність статевих стосунків серед учнівської молоді професійно-технічних

навчальних закладів I курсу – 43 %, 52 % – серед учнів II та III курсів [2, 3].

Аналіз актуальних досліджень. Проблему профілактики ВІЛ з учнівською молоддю, споживачами ін'єкційних наркотиків, особами, залученими до комерційного сексу, бездоглядними та безпритульними дітьми розкрито у психологічних (Л. Бутузова, І. Гришаєва, Б. Лазоренко), педагогічних (В. Пономаренко, Л. Шипіцина), соціально-педагогічних (О. Брусенко, Т. Журавель, В. Лютий, Т. Лях, І. Пінчук, Т. Спіріна, С. Терницька, Н. Тимошенко, Т. Цюман), соціологічних (О. Балакірєва, О. Пурик, О. Тюсова) дослідженнях.

Успішність соціально-педагогічної профілактики ВІЛ/СНІДу також залежить від того, наскільки при роботі з підлітком вдасться врахувати всі фактори, що сприяють формуванню в нього ризикованої до ВІЛ-інфікування поведінки або заважають її подоланню. Саме аналіз цих факторів та визначення способів їх дослідження стали **метою** даної статті.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, ризикованою щодо зараження на ВІЛ поведінкою вважаються використання нестерильного медичного обладнання (зокрема при ін'єкційному вживанні наркотиків) та незахищені сексуальні контакти. Підліток схильється до ризикованої поведінки у випадку, коли він не усвідомлює її ризикованості або не знає, не може чи не вважає за доцільне використовувати безпечні засоби задоволення своїх потреб. При цьому мотивами ризикованої поведінки можуть бути як бажання задовольнити сексуальні потреби, отримати тілесне задоволення або змінити психічний стан, так і потреби у знятті напруги, досягненні психічного комфорту, у безпеці, членстві у групі однолітків, самоствердженні, психологічній інтимності тощо [1].

Практикуючи ризиковану поведінку підліток може як безпосередньо задовольняти потреби, так і привертати увагу до своїх проблем, ховатися від проблем, виражати протест тощо.

До індивідуальних факторів формування ризикованої поведінки підлітка – учня професійно-технічних навчальних закладів відносяться його інтелектуальні та емоційно-вольові якості, особливості уявлень, світогляду, ціннісних орієнтацій, стереотипи поведінки, особисті проблеми та взаємовідносини, що заважають підлітку знайти безпечні засоби задоволення потреб, об'єктивно оцінити себе й ситуацію, самостійно прийняти рішення, протистояти тиску оточуючих, досягати порозуміння з іншими людьми, отримувати допомогу фахівців з питань профілактики ВІЛ [4, 5].

На основі ідей вітчизняного науковця В. Лютого [7] нами запропоновано низку індивідуальних факторів формування в учнів професійно-технічних навчальних закладів підліткового віку ризикованої щодо ВІЛ поведінки.

Перший фактор – *уявлення, переконання, орієнтуючись на які підлітки можуть обрати небезпечну поведінку*. Мова йде про неадекватність уявлень щодо ВІЛ-інфекції, шляхів її поширення, лікування, запобігання;

наркотичних засобів, їх впливу на організм, норм, які регулюють їх вживання; сексуальності та сексуального життя; властивостей власного організму, здоров'я та його компонентів, неусвідомлення небезпеки втрати здоров'я та наслідків цього для власних життєдіяльності та благополуччя; норм поведінки (які дозволяють, заохочують вживання наркотиків, сексуальну розкутість, зміну статевих партнерів, сексуальну агресію).

Другий фактор – це *емоції, почуття, емоційні стани, які негативно переживаються підлітками і підштовхують їх до ризикованої поведінки*. Серед них основними є такі: бажання продемонструвати протест, зруйнувати існуючі перешкоди, привернути увагу до себе і своїх проблем; загальне агресивне збудження; переживання тривоги, нервова напруга; роздратування і (або) розгубленість через відчуття відсутності сенсу і (або) нікчемності, безперспективності власного життя, браку можливостей, свободи; страх видатися іншим, несучасним (ою), сором'язливим (ою) тощо; фрустрація через незадоволення потреб.

Уміння, навички та стереотипи поведінки, пов'язані з ризиком зараження на ВІЛ, такі, що ведуть до формування ризикованої поведінки, а також навички, яких не вистачає для безпечної життєдіяльності є третім фактором формування у підлітків-учнів професійно-технічних навчальних закладів ризикованої щодо ВІЛ поведінки. Тут варто звернути увагу на такі аспекти: агресивне поводження щодо осіб протилежної статі; вживання «легких», неін'єкційних наркотиків, алкогольних напоїв; відсутність навичок спілкування, налагодження контакту з оточуючими, подолання конфліктних ситуацій; досвід вживання наркотиків за допомогою ін'єкцій; надання або отримання сексуальних послуг за винагороду; невміння використовувати засоби запобігання інфікуванню ІПСШ та ВІЛ; невміння відмовляти; невміння контролювати власні бажання; невміння налагоджувати взаємовідносини з особами протилежної статі; ранній початок статевого життя; сформована залежність (адиктивна поведінка); схильність до непорядкованих статевих контактів.

Четвертим фактором формування в підлітків-учнів професійно-технічних навчальних закладів ризикованої щодо ВІЛ поведінки є *особистісні якості, які ускладнюють адаптацію, заважають обрати безпечні засоби задоволення потреб*. Передусім, слід звернути увагу на: відсутність усвідомлених смислів життя, життєвого плану, неусвідомлення власних перспектив, унаслідок чого підліток живе одним днем, прагне задовольнити імпульсивні потяги, не розмірковуючи про віддалені наслідки; загальну необізнаність, неосвіченість, педагогічну занедбаність, неволодіння культурою поведінки, унаслідок яких підліток негативно сприймається благополучними спільнотами однолітків, вимушений шукати підтримку в асоціальних угрупованнях; імпульсивність, невірноваженість, конфліктність, запальність, упертість, агресивність та інші якості, що заважають об'єктивній

оцінці ситуації, конструктивній взаємодії з іншими, можуть призвести до скоєння непродуманих вчинків, до сексуальної агресії, заважають навчанню у групі тощо; конформізм, нерішучість, нестійкість, невпевненість у собі, унаслідок чого підліток може робити небезпечні речі під впливом групи, негативного лідера або заради самоствердження; орієнтацію на гедоністичні цінності, бажання отримати чуттєве задоволення, не докладаючи суттєвих зусиль.

П'ятий фактор – це *особистісні проблеми, які підліток може намагатися вирішити або від яких «сховатися» за допомогою ризикованої поведінки*. Тут соціальний педагог звертає особливу увагу на наявність або відсутність у підлітка: втрати звичного соціального статусу; заниженої самооцінки; конфлікт з другом (подругою) протилежної статі, сексуальним партнером; невирішені міжособистісні конфлікти; низький статус у формальній або неформальній групі; різку зміну умов життєдіяльності, звичного ходу життя; розрив відносин з близькою людиною, втрату близької людини; самотність тощо.

Останній шостий фактор – це *особливості взаємовідносин підлітка з оточуючими, негативні впливи, що він зазнає з боку інших*. Соціальний педагог, працюючи з підлітком, вибудовуючи профілактичну програму, ураховує можливі: відсутність довірливих відносин, конфлікти з батьками, неадекватну педагогічну позицію батьків; вплив норм, прийнятих у формальній і (або) неформальній групі (ах) однолітків; негативні приклади в найближчому оточенні; цькування, провокування, спокушання з боку однолітків.

Отже, наведені вище фактори, якщо вони присутні або були присутні в житті підлітка, прямо чи опосередковано можуть підштовхувати його до ризикованої щодо ВІЛ поведінки.

Зазвичай, до формування ризикованої поведінки в кожному окремому випадку призводить унікальний перебіг факторів. При цьому сам підліток може не усвідомлювати або не надавати значення вказаним факторам, не пов'язувати їх із ризикованою поведінкою, негативно ставитись до профілактичних заходів та до фахівців, що їх проводять.

Для досягнення цілей соціальної профілактики ВІЛ та ризикованої поведінки необхідно допомогти підлітку усвідомити негативний вплив зазначених факторів та знайти шляхи їх усунення.

Це завдання постає перед соціальним педагогом та іншими фахівцями, залученими до розробки та реалізації програм соціально-педагогічної профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки. Як бачимо, формування в підлітка ризикованої щодо ВІЛ поведінки можуть призвести різні фактори, проте перебіг цих факторів буде унікальним, відмінним від інших. Завдання полягає у визначенні та вивченні тих уявлень, почуттів, стереотипів, проблем, що призводять до формування ризикованої поведінки або заважають позбутися її в конкретному випадку підлітка. Для вивчення індивідуальних факторів ризикованої поведінки підлітка можуть використовуватися методи

діагностичного інтерв'ю, бесіди, аналізу документації, незалежних характеристик, спостереження, психодіагностичні методики.

Висновки. Отже, у результаті дослідження факторів ризику зараження ВІЛ у життєдіяльності підлітка за допомогою різних методів соціальний педагог має скласти обґрунтоване припущення щодо того, у чому полягає ризикованість поведінки щодо зараження на ВІЛ, які його особистісні якості й обставини життєдіяльності сприяють формуванню, закріпленню ризикованої поведінки або заважають її подоланню, які проблеми підлітка мають бути вирішені для запобігання формуванню або для подолання його ризикованої поведінки. На основі цього визначається, яку інформацію необхідно підлітку надати, яким навичкам навчити, які особистісні якості необхідно коригувати, а які розвивати. Лише враховуючи ці характеристики, на нашу думку, можна створити та впровадити результативну профілактичну програму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / [О. В. Безпалько, Н. В. Зимівець, І. В. Захарченко та ін.] ; за заг. ред.: Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях. – К. : ТОВ «ДКБ «РОТЕКС», 2007. – С. 117–129.
2. Журавель Т. В. Сутність та види соціально-педагогічної профілактики ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх засуджених / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка: теорія та практика : метод. журнал. – 2012. – № 2. – С. 62–69.
3. Звіт з моніторингу та оцінки пілотної моделі, спрямованої на відпрацювання системи надання профілактичних послуг підліткам груп ризику та підліткам, уразливим щодо інфікування ВІЛ в м. Києві. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2013. – 48 с.
4. Методичні рекомендації щодо організації просвітницької роботи з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед підлітків та молоді в установах Державної кримінально-виконавчої служби / [за ред. Т. Л. Лях; Авт. кол. : Журавель Т. В., Лях Т. Л., Скіпальська Г. Б. та ін.]. – К. : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2013. – 36 с.
5. Пилипчук Н. Мотивационное интервьюирование лиц, употребляющих инъекционные наркотики : методические рекомендации для социальных работников программ профилактики ВИЧ/СПИД / Н. Пилипчук. – К. : Международній Альянс по ВИЧ/СПИД, 2004. – 108 с.
6. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх : збірка інформаційних, методичних, ілюстративних матеріалів для спеціалістів / під заг. ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях. – К. : «Версо-04», 2004. – 120 с.
7. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 2011 / О. Балакірева; Т. Бондар, Ю. Галіч та ін. – К. : ОБНОВА, 2011. – 176 с.

РЕЗЮМЕ

Лях Т. Л., Середа В. Г. Индивидуальные факторы рискованного в отношении ВИЧ-инфицирования поведения подростков – учеников профессионально-технических учебных заведений.

В статье авторы анализируют факторы рискованного в отношении ВИЧ-инфицирования поведения подростков – учащихся профессионально-технических учебных заведений Украины, предлагают вниманию инструментарий для определения обозначенных факторов; дают рекомендации социальным педагогам профессионально-технических учебных заведений по оказанию помощи ученикам-

подросткам в осознании негативного влияния определенных факторов рискованного в отношении ВИЧ-инфицирования поведения и нахождении путей их устранения. В частности, авторы подробно анализируют индивидуальные факторы рискованного в отношении ВИЧ-инфицирования поведения подростков.

Ключевые слова: ВИЧ, СПИД, профилактика, социальная профилактика, социально-педагогическая профилактика ВИЧ/СПИДа, подросток, ученик профессионально-технического учебного заведения, факторы рискованного в отношении ВИЧ-инфицирования поведения подростков.

SUMMARY

Lyakh T., Sereda V. Individual risk factors for HIV infection behavior of teenagers – students of vocational schools.

In this article the authors analyze the factors of risk for HIV infection behavior of teenagers – students of vocational education institutions of Ukraine, drew attention to the tools to determine the factors identified; make recommendations to social workers of vocational training institutions that must help adolescent students in recognizing the negative impact of certain factors of risk for HIV infection behavior and finding ways to address them.

In particular, the authors analyze in detail the individual risk factors for HIV infection behavior of teenagers: representations, beliefs, focusing on teenagers who may choose risky behavior; emotions, feelings, emotional states, which have been negatively experienced by teenagers and encouraged them to engage in risky behavior; skills and behavioral patterns associated with risk of HIV infection, leading to the formation of risk behaviors and skills that are lacking for safe life; personal qualities, which make it difficult to adapt, preventing choose safe means to meet the needs; personal problems that a teenager can try to solve or from which to hide using risky behavior; especially adolescent relationships with others, the negative impact that it has on the part of others.

According to the authors, the formation of risky behavior in each case results in a unique course factors. Thus the boys can not understand or overlook these factors and do not associate them with risky behaviors, negative attitude to prevention and to professionals in these activities. To achieve the objectives of social and HIV risk behavior should help teenagers realize the negative impact of these factors and find ways to address them. This problem appears to social educators and other professionals involved in the design and implementation of social and educational programs on HIV/AIDS and risky behavior. As a result, research on risk factors of HIV infection in the life of a teenager by a variety of methods social worker must make an educated guess about what is risky behavior and HIV infection, what personal qualities and circumstances of life contribute to the formation, consolidation of risk behavior or hinder overcome it. On this basis, it is determined what information to provide the adolescent, how to teach skills which personal qualities necessary to correct and which develop. Only considering these characteristics, according to the authors, you can create and implement effective prevention program for students of vocational education institutions on HIV/AIDS.

Key words: HIV, AIDS, prevention, social prevention, social and educational HIV/AIDS, teen, student of vocational institution, risk factors for HIV transmission behavior among adolescents.